

УДК 347.440 (477477)

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.14>**О. Сафончик,**доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРЕДИТНО-ФІНАНСОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Вступ. Зобов'язальне право є найбільшою за обсягом підгалуззю цивільного права, яка регулює переважно відносини майнового обороту (товарообміну), тобто відносини, що виникають при переході матеріальних та інших благ, які мають економічну форму товару, від однієї особи до іншої.

Згідно зі статтею 509 Цивільного кодексу України (ЦК України), зобов'язанням є правовідношення, у якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Зобов'язальне право становить підгалуздь цивільного права, що регулює цивільний оборот, тобто відносини з переходу від одних осіб до інших матеріальних та інших благ, які (відносини) набувають форми зобов'язання, на підставі договору та інших зазначених у законі підстав.

Мета. Право не створюється апіорним шляхом і не міститься виключно в законодавчих нормах; воно не формується лише імперативними методами.

Пошук права – це завдання, яке повинні виконувати всі правники, кожен у своїй сфері, використовуючи різні методи. При цьому ними має

керувати загальний ідеал – прагнення досягти в кожному питанні рішення, яке відповідає загальному почуттю справедливості і засноване на поєднанні різних інтересів, як приватних, так і всього суспільства.

Зобов'язальне право, як підгалуздь цивільного права, відіграє ключову роль у регулюванні майнових відносин, забезпечуючи баланс між інтересами окремих осіб та суспільства в цілому.

Однією з найбільш складних категорій серед зобов'язань у сучасному праві є грошові зобов'язання. Вони характеризуються наявністю економічної, зокрема матеріальної, соціальної та правової складових. Сутність грошових зобов'язань полягає в тому, що вони можуть виникати щодо грошових коштів як у загальноправовому режимі – виступаючи об'єктами цивільних прав або функціонуючи на інституційному рівні, так і бути елементом платного зустрічного зобов'язання. При цьому такі зобов'язання не завжди чітко розрізняються з економічної та правової точок зору, інколи набуваючи суб'єктного змісту.

Стан дослідження. Проблематикою грошових зобов'язань, у свій час переймалися такі фахівці, як: І. А. Безклубий, Т. В. Боднар, С. Г. Гринько, І. В. Давидова, О. В. Дзера, Т. Б. Замотаєва, Н. С. Кузнецова, Ю. В. Кривенко, В. В. Луць, Р. А. Майданик, Є. О. Мічурін, О. Е. Сімсон,

С. О. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатеева, С. І. Шимон, Є. О. Харитонов, В. Л. Яроцький та інші.

Виклад основного матеріалу. Грошові зобов'язання є одними з найскладніших у правовій системі, оскільки вони поєднують економічні, матеріальні, соціальні та правові аспекти. Такі зобов'язання можуть виникати щодо грошей як об'єктів цивільних прав у загальному правовому режимі або на інституційному рівні, а також бути елементом платного зустрічного зобов'язання. Ці аспекти не завжди чітко розрізняються в економічному та правовому контекстах, а іноді й з позиції суб'єктного розуміння.

Гроші як об'єкти цивільних прав можуть виступати в різних ролях: як вид зобов'язань загалом; як складова забезпечення виконання оплатних зобов'язань; як еквівалент (сума) за предмет договору або інше натуральне зобов'язання (деліктне) у разі неможливості його виконання; як елемент охоронного зобов'язання; як фінансова послуга тощо.

Гроші були створені для полегшення обміну товарами. Будь-яке еквівалентне зобов'язання може бути виражене у формі грошового еквівалента відповідно до чинного законодавства, домовленості сторін зобов'язання (відступне) або традиції (наприклад, передача монет при даруванні ножів чи інших гостро-ріжучих предметів). Грошові зобов'язання передбачають передачу боржником грошей кредитуру як основного предмета. Це обумовлено роллю грошей як: по-перше, універсального еквівалента; по-друге, сполучної ланки між товаровиробниками; по-третє, об'єкта права та предмета грошово-кредитного регулювання економіки розвинутих країн; по-четверте, засобу обслуговування обміну між країнами, зокрема руху товарів, робочої сили та капіталів і, нарешті, як носія капіталу й обміну.

Актуальність цього питання зросла з появою електронних грошей,

зокрема криптовалют. З часом з'явилися нові форми грошей та грошових зобов'язань, а також змінилися підходи до грошей у суспільстві, відображені в міжнародних та національних програмах розвитку, які ще не були детально досліджені. Зокрема, посилення регулювання грошових зобов'язань у Цивільному кодексі України та відхід від державної монополії на операції з грошима залишаються недостатньо вивченими.

Ці зміни призвели до виникнення суперечностей у правовій доктрині та визначенні правової природи договорів, пов'язаних із грошима та фінансовими послугами. Ситуація ускладнюється чинним законодавством, яке відносить ці питання до сфери фінансів та фінансових послуг. Наприклад, деякі фінансові послуги не мають характерних ознак послуг як об'єктів цивільних прав, а грошовий обіг поступово втрачає статус державної монополії. Такі тенденції часто ігноруються або недооцінюються.

Це стосується й концепції грошових зобов'язань, особливо з огляду на зменшення ролі держав як емітентів грошей та поширення майнінгу криптовалют приватними особами.

В українському цивільному праві поняття зобов'язання традиційно розглядається як правовідносини, в яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію або утриматися від неї, а кредитор має право вимагати виконання цього обов'язку [1, с. 68; 2, с. 190].

Зобов'язання в українському цивільному праві визначається як правовідносини, де одна сторона (боржник) зобов'язана виконати на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (наприклад, передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання цього обов'язку.

Сучасна правова доктрина розглядає зобов'язання як юридичні від-

носини між двома особами — кредитором і боржником, де кредитор (creditor) має право вимагати від боржника (debitor) виконання на свою користь певної дії (facere) або утримання від певної дії (non facere, pati) [3].

Зобов'язання є фундаментальною категорією цивільного права, що регулює переважно майнові відносини між суб'єктами правового обігу. Це обмежує застосування зобов'язань у немайнових цивільних та публічних правовідносинах.

Цивільно-правова природа зобов'язання визначає його ключову особливість: кредитор має право вимагати від боржника виконання дій, спрямованих на надання певних благ, здебільшого майнового характеру.

Структура зобов'язання включає позитивні (активні) та негативні (пасивні) дії або бездіяльність, які взаємодіють як основні та додаткові елементи предмета зобов'язання. Оскільки зобов'язання зазвичай стосується переміщення матеріальних благ, воно рідко обмежується лише пасивною поведінкою боржника; для реалізації таких переміщень боржник повинен здійснювати певні активні дії. Пасивна поведінка зазвичай супроводжує активні дії, але не замінює їх.

Варто зазначити, що пасивне утримання також є важливою складовою зобов'язання. У деяких випадках негативне зобов'язання може виступати не лише як доповнення до активних дій боржника, але й як самостійний обов'язок. Практика знає приклади «зобов'язань з негативним змістом», де боржник зобов'язується утримуватися від певних дій на користь кредитора.

Грошові зобов'язання є однією з найпоширеніших форм зобов'язань у цивільному праві України. Вони займають провідне місце в системі цивільно-правових відносин, що зумовлено їхньою правовою природою та особливостями предмета виконання. Цивільне законодавство

України детально регулює поняття «грошове зобов'язання», що відображено в нормах, які стосуються валюти виконання (ст. 533 ЦК України), черговості погашення вимог (ст. 534 ЦК України) та інших аспектів.

Грошове зобов'язання визначається як правовідношення, в якому боржник зобов'язаний сплатити певну суму грошей кредитору, а кредитор має право вимагати такої сплати. Гроші в цьому контексті виступають універсальним еквівалентом вартості, засобом обігу та платежу, що забезпечує обмін товарами та послугами. Вони також можуть бути предметом зобов'язання як індивідуально визначені речі або як сума, що підлягає сплаті [4].

Варто зазначити, що грошові зобов'язання можуть виникати в різних правовідносинах, зокрема в договорах купівлі-продажу, оренди, надання послуг тощо. Особливістю грошових зобов'язань є те, що вони можуть бути виражені в національній або іноземній валюті, залежно від умов договору та вимог законодавства. Крім того, до складу грошового зобов'язання можуть включатися неустойка (штраф, пеня) та інші майнові чи фінансові санкції.

Таким чином, грошові зобов'язання є ключовим елементом цивільно-правових відносин, що забезпечують обіг матеріальних благ та виконання фінансових зобов'язань між суб'єктами права.

Визначення як поняття грошового зобов'язання, так і грошей в юридичному та економічному розумінні є важливою складовою для розуміння підстав та умов настання цивільно-правової відповідальності за порушення грошових зобов'язань. В доктрині загальноновизнаним вважається розуміння грошей в економічному значенні як універсального товару, з властивими йому ознаками. У цьому контексті Г. Ф. Шершеневич зазначав про те, що економічні властивості загальноновживаного товару, що назива-

ваються грошима, полягають у тому, що гроші є загальним еквівалентом, засобом обміну та мірою вартості.

Використовуючи економічні властивості грошей, держава надає їм юридичний статус законного платіжного засобу. Гроші використовуються для погашення зобов'язань приватних осіб, відшкодування заподіяної шкоди, оплати за користування чужим капіталом та розподілу майна між кредиторами у випадку неспроможності або між учасниками товариства при ліквідації.

Завдяки функції законного платіжного засобу та засобу обігу, гроші можуть бути предметом зобов'язання, що робить їх основним елементом грошового зобов'язання.

Цивільне законодавство традиційно детально регулює поняття «грошове зобов'язання», що відображено в нормах, які стосуються, зокрема, валюти виконання грошового зобов'язання (ст. 533 ЦК України) та черговості погашення вимог за грошовим зобов'язанням (ст. 534 ЦК України).

Поняття грошового зобов'язання тісно пов'язане з категорією «боргу» або «грошового боргу», які співвідносяться між собою як загальне та особливе. У доктрині цивільного права існують різні підходи до розуміння цих категорій. Деякі науковці вважають, що предметом грошового боргу є певна цінність, виражена у визначеній сумі грошових одиниць. Інші дослідники звертають увагу на специфіку економічної природи грошей, які в цивільному обороті виконують функцію універсального еквівалента вартості та інструменту кредитування.

З огляду на це, в доктрині обґрунтовується поділ відплатних договорів на дві групи: 1) договори, в яких погашення грошового боргу є основним змістом зобов'язання; 2) договори, в яких сплата грошового боргу становить зустрічне виконання, що здійснюється боржником.

Характер обов'язку боржника та принципи його виконання можуть

різнитися залежно від типу договору, що впливає на застосування санкцій у разі порушення зобов'язання.

Відповідно до статті 625 Цивільного кодексу України, боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання грошового зобов'язання. У разі прострочення виконання боржник зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три відсотки річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

Таким чином, визначення поняття грошового зобов'язання та грошей у юридичному та економічному розумінні є важливою складовою для розуміння підстав та умов настання цивільно-правової відповідальності за порушення грошових зобов'язань.

Кредит є однією з найдавніших економічних категорій, тісно пов'язаною з розвитком товарного виробництва та грошових відносин. Спочатку потреба в кредиті виникала переважно в сфері обміну товарів, але з часом вона поширилася на виробництво та споживання, що сприяло появі перших банків.

Існування кредиту в сучасній ринковій економіці зумовлене кількома об'єктивними економічними причинами. Приватна власність на засоби виробництва: створює умови для інвестування та залучення капіталу через кредитні відносини. Товарний характер суспільного виробництва: сприяє розвитку обміну та необхідності в кредитуванні для забезпечення безперервності виробничих процесів. Суспільний поділ праці: створює потребу в спеціалізації та кооперації, що часто вимагає фінансування через кредит. Потреба в організації виробництва за відсутності власного капіталу: кредит дозволяє підприємствам розпочати або розширити виробництво без значних власних інвестицій. Потреба в реалізації продукції за відсутності коштів у її отримувача.

майно, а позичальник зобов'язується повернути отримане та сплатити проценти за користування ними.

Таким чином, матеріальним об'єктом кредитного зобов'язання є саме грошові кошти або майно, що надаються кредитором позичальнику.

Відповідно до статті 347 Господарського кодексу України, існують різні форми кредиту, зокрема банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний та інші [7].

Отже, цивільне право визначає дві основні форми кредиту: грошовий (фінансовий) кредит та комерційний кредит. Класифікація форм кредиту, наведена в статті 347 Господарського кодексу України, змішує форми та види кредиту, що може призвести до непорозумінь у правовому регулюванні кредитних відносин.

У цивільному праві України існує домінуючий погляд, що позикові та кредитні зобов'язання співвідносяться як рід та вид. Більшість українських та пострадянських цивілістів вважають договір позики родовим поняттям, а кредитний договір – його видом. Згідно з іншою правовою позицією, кредитний договір розглядається як самостійний договір, відмінний від договору позики. Наприклад, відомий цивіліст О. С. Іюффе підкреслював самостійність кредитного договору, хоча й вважав його видом позики. Це свідчить про тривалу дискусію щодо співвідношення кредитних та позикових зобов'язань.

На цей час ця дискусійна тема нормативно зумовлена: по-перше, відсутністю у главі 71 ЦК України загальних положень щодо кредиту. По-друге, структурою глави 71 «Позика. Кредит. Банківський вклад», яка складається з трьох параграфів. По-третє, наявністю у параграфі 52 «Кредитний договір» норм, що відсилають до норм, які регулюють договір позики.

Ці особливості свідчать про необхідність подальшого дослідження та уточнення правової природи кре-

дитних та позикових зобов'язань у цивільному праві України.

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що кожен з параграфів глави 71 ЦК України регулює самостійну договірну конструкцію: договір позики, кредитний договір та договір банківського вкладу. Параграф 2 «Кредит» охоплює не лише кредитний договір, але й зобов'язання з надання комерційного кредиту.

Підсумовуючи, слід зазначити, що проблема неоднозначного розуміння співвідношення цивільно-правових категорій «кредит», «кредитні відносини», «позика» та «позикові відносини» до недавнього часу була зумовлена недостатністю позитивного регулювання цих відносин національним законодавцем. Ця недостатність частково компенсувалась субсидіарним застосуванням до кредитних відносин норм щодо договору позики. Однак таке застосування не могло повною мірою вирішити всі проблеми, що виникали у практиці банківського та небанківського кредитування. Це зумовило необхідність внесення змін і доповнень до параграфа 2 глави 71 ЦК України, якими були врегульовані питання щодо процентів за кредитним договором, правові наслідки недійсності кредитного договору та інші аспекти.

У Цивільному кодексі України (ЦК України) правові норми, що регулюють банківські правочини, зокрема кредитні договори, розміщені в різних главах. Зокрема, договір банківського вкладу регулюється статтями 1058-1060 ЦК України, а договір банківського рахунка – статтями 1061-1063. Таке розміщення може ускладнювати пошук та застосування відповідних норм.

Для підвищення зручності користувачів та забезпечення логічної структури законодавства доцільно було б згрупувати правові норми, що регулюють основні фінансові послуги банків, в окремій главі книги п'ятої «Зобов'язальне право» розділу

диту, яке не має окремої договірної форми, та виникає на підставі умов оплатного цивільно-правового договору, що є відмінним від кредитного договору або змішаного договору, що містить елементи кредитного договору.

Таким чином, кредитні відносини в цивільному праві України є складними правовими конструкціями, що регулюють взаємні права та обов'язки сторін у процесі надання та отримання кредиту.

Кредитні відносини в цивільному праві України регулюються Цивільним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами. Вони виникають на підставі кредитного договору, змішаного договору, що містить елементи кредитного договору, або іншого оплатного цивільно-правового договору, що містить умови комерційного кредиту. Такі правовідносини є відмінними від позикових правовідносин.

В представленій статті надана загальна характеристика кредитно-фінансових зобов'язань за законодавством України.

Досліджено особливості відносин, що впливають з укладення учасниками цивільного обороту договорів позики та кредиту. Визначаються спільні та розрізняльні ознаки цих договорів. Встановлюється, що зобов'язання, визначені законодавцем як кредитні, є позиковими за своєю правовою природою, утім відрізняються від останніх спрямованістю дії з виконання кредитного зобов'язання.

Визначено, що грошове зобов'язання визначається як правовідношення, в якому боржник зобов'язаний сплатити певну суму грошей кредитору, а кредитор має право вимагати такої сплати. Гроші в цьому контексті виступають універсальним еквівалентом вартості, засобом обігу та платежу,

що забезпечує обмін товарами та послугами.

Проаналізовано, що у цивільному праві України кредит розглядається як: зобов'язання з надання фінансових послуг, що виникає на підставі кредитного договору або змішаного договору, який містить елементи кредитного договору; як матеріальний об'єкт зобов'язання, що виникає на підставі кредитного договору або як зобов'язання комерційного кредиту, яке не має окремої договірної форми та виникає на підставі умов оплатного цивільно-правового договору, відмінного від кредитного договору або змішаного договору, що містить елементи кредитного договору.

Зроблено висновок про те, що кредитні відносини в цивільному праві України є зобов'язальними правовідносинами, відмінними від позикових, що виникають на підставі кредитного договору, змішаного договору, який містить елементи кредитного договору, або іншого оплатного цивільно-правового договору, що містить умови комерційного кредиту.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, зобов'язання, договірні зобов'язання, цивільно-правовий договір, кредитно-фінансові зобов'язання, кредитний договір, фінанси, позика, кредит, кредитор, боржник.

Safonchuk O. General characteristics of credit and financial obligations under the legislation of Ukraine

The article gives general characteristics of credit-financial obligations under the legislation of Ukraine.

The author examines the peculiarities of relations arising from the conclusion of loan and credit agreements by participants of civil transactions. Common and distinctive features of such agreements are identified. It is established that the obligations

defined by the legislator as credit are loan ones by their legal nature but differ from the latter in terms of action to fulfill the credit obligation.

The article renders a monetary obligation as a legal relationship in which the debtor is obliged to pay a certain amount of money to the creditor, and the creditor has the right to demand such payment. In this context, money is a universal equivalent of value and a means of circulation and payment that maintains the exchange of goods and services.

According to analysis, the civil law of Ukraine considers a loan as: an obligation to provide financial services arising on the basis of a loan agreement or a mixed agreement containing elements of a loan agreement; as a pecuniary object of an obligation arising on the basis of a loan agreement or as a commercial loan obligation which does not have a separate contractual form and arises on the basis of the terms of a paid civil law agreement other than a loan agreement or a mixed agreement containing elements of a loan agreement.

The author concludes that credit relations in the civil law of Ukraine are binding legal relations other than loan relations arising on the basis of a loan agreement, a mixed agreement containing elements of a loan agreement, or another paid civil law agreement containing commercial loan terms.

Key words: civil law, civil legislation, civil law relations, obligations, contractual obligations, civil law contract, credit-financial obligations, credit agreement, finance, loan, credit, creditor, debtor.

Література:

1. Майданик Р.А. *Поняття зобов'язання в цивільному праві України. Підприємництво, господарство і право.* 2006. № 3. С. 68.

2. Майданик Р.А. *Поняття зобов'язання. Аномалії в цивільному праві України: навч.-практ. посібник // Відп. ред. Р.А.Майданик. К.: Юстініан, 2007. 912 с.*

3. *Цивільне та сімейне право України: Підруч. / За ред. Харитонова Є.О., Голубевої Н.Ю. К.: Правова єдність, 2009. 968 с.*

4. О. Мудрий. *Загально-теоретична характеристика грошових зобов'язань, що виникають за договорами найму (оренди). Актуальні проблеми правознавства.* 2 (34)/2023. С.127-134.

5. *Зобов'язальне право: теорія і практика: навч. посібник для студ. юрид. вузів і ф-тів ун-тів / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць та ін.; за ред. О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 910 с.*

6. Ходико Ю. *Проблема визначення об'єкта зобов'язального правовідношення. Вісник прокуратури.* 2008. № 9 (87). С. 113-121.

7. *Господарський кодекс України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

8. *THE CIVIL CODE OF GEORGIA.* URL: <https://www.lexadin.nl/wlg/legis/nofr/oeur/arch/geo/CIVILCODE.pdf>

